

Вступ

Правда лежить біля підніжжя Свободи.

Буваючи в Нью-Йорку, я завжди зупиняюся в Мідтауні*. Готель обираю за квартал чи два від місця, де під час війни жив мій дідусь, працюючи на британську розвідку й американський уряд. На другий або третій день свого візиту я сідаю в метро на Гранд-Сентрал на 42-й вулиці та хвилин п'ятнадцять їду до Боулінг-Грін**. Звідти рукою сягнути до поромного терміналу на Стейтен-Айленді.

Ще трохи, і я бачу те, що бачила моя мати, коли піднялася на палубу корабля Червоного Хреста, який доправив її в безпечне місце. Я пропускаю крізь себе ту мить, яку вона невдовзі після цього описала в шкільному есеї, роблячи одні з перших, недосконалих, а проте напрочуд упевнених кроків англійською мовою. «Перше, що я побачила в Америці, були величезні хмарочоси в Нью-Йорку, тоді – статуя Свободи, яка вітає новоприбулих, і коли я вгледіла цей прекрасний символ, то відчула, що я справді перебуваю там, “де хоробрих дім, де свободи земля”»***.

* Мідтаун – один із трьох великих районів боро Мангеттен поряд із Даунтауном та Аптауном. – Тут і далі посторінкові примітки перекладача.

** Боулінг-Грін – парк у Нижньому Мангеттені.

*** Рядки з написаного 1814 року гімну Сполучених Штатів.

Проте, хоч як це завжди зворушує, не тому я приїжджаю сюди на прощу. Я їду, бо саме тут лежить правда. Їду, бо саме тут жбурнула у воду медалі мого дідуся тітка Рут.

Восени 2012 року ми прибрали залу, найняли намет для вечірки у людей, яких знайшли через інтернет, і попросили чоловіка, що живе за рогом, принести трохи їжі. А відтак влаштували вечірку на мій п'ятдесятирічний ювілей.

У списку гостей були найдорожчі мені люди. Звісно, моя родина. І кілька друзів з роботи. Але здебільшого зібралися ті, що їх моя дружина Нікі називає «всі». Люди, з якими вона познайомилася в шостому класі, і які стали моїми друзями, бо моя сестра теж була частиною «всіх». Так ми з Нікі познайомилися. Через Тамару.

Звісно, між нами всіма були відмінності. Але те, що нас об'єднувало, важило набагато більше. Ми жили щасливим, стабільним, безпечним, досить заможним життям у передмісті. Крім того, серед нас переважали євреї, багато хто походив із сімей, які жили тут щонайбільше два покоління.

Коли моя сестра була маленькою, вона неабияк здивувалася, коли інша дитина на змаганнях з плавання раптом спитала її: «Звідки твоя мама?». Тамарі ніколи й на думку не спадало, що наша мати розмовляє як чужоземка. Або що хтось інший може помітити, що ми не «тутейші», не з Гендона. А якби хтось спитав гостей на моїх уродинах, звідки вони, то почув би, мабуть, найчастіше: «З Лондона» або «з північних околиць Лондона». Але більшість з них насправді зовсім не звідти.

Тож я подумав, що не прогадав з людьми, яким збирався дещо сказати.

Ми розрізали торт, який Нікі замовила в пекаря на Гай-стріт і на якому урочисто засідав я, лиш у вигляді марципанової фігурки з бляшанкою дієтичної кока-коли, на каналі

за переглядом телебачення. А потім я виголосив коротку промову, щоб подякувати всім за те, що вони прийшли.

Я сказав Нікі, що кохаю її; моїм друзям і родині, як багато вони для мене значать; сказав, як я вдячний за подарунки; а потім додав ось що:

Я вдячний ще за одне. Коли мої батьки, бабусі й дідуся були мого віку, то втратили все, що мали. Країну, дім, майно. Їм довелося починати все спочатку в чужій країні і вчити чужу мову.

Ми живемо тут у мирі й спокої та не боїмося, що серед ночі нас розбудить стукіт у двері. Не боїмося, що наших дітей відправлять воювати на далеку війну. Не боїмося, що нас заарештують чи запроторять на заслання.

Тож вип'ємо за кафе «Санрайз» у Норт-Гарроу, за станцію метро, торговий центр «Брент Крос» і місцеву хімчистку. За всіх нас, хто любить цю країну та її скромні ідеї і не хоче, щоб її змело в пориві народного ентузіазму чи революційного запалу.

За землю, яка прийняла мою і вашу родину. За передмістя і всіх вас, хто там живе.

Не думаю, що якби я святкував цей день народження зараз, то виголосив би ту саму промову.

Не сказав би, що ми стоїмо на межі соціального колапсу. Але останнє десятиліття – хай як неприємно це визнавати – підірвало мою впевненість. У світі надто багато місць, де до такого колапсу вже дійшло, і надто багато людей стали його жертвами. Щось у тій впевненості, яку я виявив тієї ночі, тепер здається мені самовдоволенням. Ідея про те, що цінність ліберальної демократії, права, свободи й толерантності – це вже затьмлена наука, яка вже не вивітриться з нашої пам'яті, мабуть, надто вже безнадійно оптимістична.

Те, що сталося з моїми батьками, не має статися зі мною. Це не станеться з моїми дітьми. Але чи може таке статися? Може. Безумовно, може.

Тому я думаю, що настав час розповісти історію моєї мами, мого тата і їхніх батьків. Описати, що з ними сталося, чому це сталося і чому це важливо.

Мої батьки – Міріам і Людвік – не зациклювалися на своїх переживаннях, але й не приховували їх. Я міг запитати батьків про все, що хотів, і я так і робив. Водночас моя мама, зокрема, вважала себе постраждалою, тож ми не мусимо страждати.

Незадовго до маминої смерті вийшла книжка «Переживець»*, у якій зібрані роботи фотографа Гаррі Бордена – світлини людей, які пережили Голокост. Знімки супроводжуються короткими рукописними нотатками портретованих. На одній зі світлин мати моя стоїть біля дверей нашої ідальні. На звороті акуратною маминою рукою великими літерами написано: «Я вважаю себе людиною: “Я сприймаю себе насамперед як людину, дружину й матір, а вже потім як людину, що вижила”».

І мати була вірна цьому, завжди підносячись над усім, що сталося, і не дозволяючи йому взяти гору над нею.

Коли в 1985 році Рональд Рейган вирішив відвідати з президентським візитом цвинтар Бітбург у Західній Німеччині, виникла суперечка через те, що там поховані офіцери СС. Сидячи у своїй спальні, я почув по радіо, що було вирішено – аби заспокоїти незадоволених, – що Рейган відвідає також місце, де містився концтабір Берген-Бельзен**. Я спустився до кухні, де мама мила посуд. Схвильовано мовив їй: «Мамо, президент Рейган іде до Бельзена». Не обертаючись, вона спокійно відповіла: «То й що? Я була там».

* Книжка «Переживець» вийшла у квітні 2017 року.

** Берген-Бельзен – транзитний табір поблизу села Берген у Нижній Саксонії на півночі Німеччини, що діяв з квітня 1943-го до квітня 1945 року.

Мій батько і собі часом строїв смішки з того, що пережив. Аж так, що іноді я брав його жарти за щирю правду. Невже вони з бабусею справді підкупили радянського охоронця по-тяга флаконом парфумів під назвою «Подих Сталіна»? В історіях, які вони нам розповідали, коли ми були маленькими, їхні російські гнобителі завжди поставали незграбними чинодралами й дурнями, що ніяк не могли собі порадити з непокорою моєї бабусі. А чи так було насправді?

Завдяки такому своєму ставленню батьки майже нічого не приховували від мене з того, що з ними сталося. Але якась таємниця все одно була. Чому вони такі? Як їм вдалося пережити таку травму й залишитися цілком *нормальними*?

Чому вони не озлилися? Не зачалися з каменем за пазухою? Коли моєму батькові, який читав лекції у Східній Німеччині, сказали, що сьогодні день виборів, як він міг посміхнутися і кинути у відповідь щось на зразок: «Якщо ви не проти, я не чекаю результату»? Чому вони так виховували своїх дітей?

Тільки подорослішавши, почав я це розуміти. Бо ж коли ти молодий, тобі не надто хочеться з'ясувати, що приховують твої батьки. Вони просто є.

Я цілком розумію, чому моя сестра була вражена, почувши, що хтось описав говірку нашої мами як якусь іноземну. Легкі нотки нідерландської (чи німецької?) в її бездоганній англійській, така ніжна інтонація, хіба це не було маминим способом говорити?

І так, мій батько міг бути трохи манірним. На вихідних він одягав піджак і поправляв краватку, відповідаючи на телефонні дзвінки. Під час відпустки у Сполучених Штатах він домовився з моїм дядьком, який жив там, що вони підуть поїсти в придорожню забігайлівку Denny's. Дядько, вбраний тоді в щось витерте й буденне, запропонував їм швидко переодягнутися перед вечерею. Коли згодом вони зустрілися, Тед був

у спортивному костюмі, а батько змінив свій звичний піджак і краватку на ще офіційніший діловий костюм. Навіть на пляжі тато був застебнутий на всі гудзики, лише зрідка він дозволяв собі вдягнути анорак і взути туристичні черевики.

Його офіційність ніколи не була холодністю до будь-кого, а тим паче до дітей. І він ніколи не зважав на те, що його дражнили, бо вмів сміятися з себе. Батько зізнавався, що замолоду був найошатнішим серед своїх ровесників; якось одна дівчина попросилася сісти йому на коліна, а він підвівся і поступився їй місцем. А проте він справедливо стверджував, що з віком інші поступово обганяли його в цій ошатності, аж поки на схи-лі літ він не став душею компанії, а всі інші тільки й теревенили, що про свій останній візит до лікаря.

Риси, якими, як я тепер розумію, батько насправді завдячував своїй довоєнній польськості, ми пояснювали татовою загальною легкою ексцентричністю. Інакше кажучи, йшлося про той самий набір дивацтв, які могли змусити його з необережності ввімкнути вранці кавоварку, не спорожнивши її, через що кава хлюпала навсібіч. А потім уранці наступного дня він прокидався і робив те саме знову. Татова ексцентричність полягала і в тому, що коли хтось щось питав його під час прогулянки, батько неодмінно зупинявся, щоб обдумати відповідь, а ми тим часом мали стояти позаду, аж доки не наважувалися нагадати: треба йти далі.

Ще в дитинстві ми зрозуміли, що тато страшенно переїмався інтелектуальними проблемами. Дужче, ніж інші тати. Зрештою, він був університетським професором і піонером у своїй галузі вимірювальної техніки. Але не кар'єра, а навчання важило для нього найбільше, це було його ество. За сніданком він міг поставити якесь питання зі сфери філософії чи політики, а за вечерею вже реагував на твої зауваження, попередньо проконсультувавшись із якимось авторитетним друкованим джерелом зі своєї великої книгозбірні. На дні народження ми дарували батькові енциклопедії – з механіки,

історії стародавніх цивілізацій чи політичної думки, і він читав їх, як романи, від палітурки до палітурки.

Тим-то знання батькові були величезні – усього не переказати й не переслухати. Коли в газетній вікторині запитували дату побудови лондонської Адміралтейської арки, тато визначав відповідь, пригадуючи напам'ять увесь латинський напис. Потім перекладав його з латини й називав мені дату. «Доведеться нам тепер користуватися гуглом», – гірко кинув один з його онуків, коли тато пішов зі світу.

Батько також володів дев'ятьма мовами. У дитинстві я не замислювався над тим, як він їх вивчив. Якось я трохи осоромився, захоплено розповідаючи приїжджим політикам з Росії, що мій тато розмовляє російською. Коли вони з таким самим ентузіазмом запитали, звідки він її знає, мені довелося пояснити, що батько перейняв її від тих, хто кинув його за ґрати.

Однак були й прогалини. Батько мав тисячі книжок, проте тільки шість платівок (і одна з них – «The Sooty Show»*, тож я майже впевнений, що це була моя). Він не цікавився професійним спортом чи будь-якими знаменитостями, навіть якщо йшлося про його сучасників. Не те щоб тато зневажливо ставився до популярної культури, вона для нього просто не існувала.

Тепер я бачу очевидну причину цього. Батькові не пощастило бути підлітком, бо майже всі ці роки він провів у боротьбі за виживання й утвердження в новій країні. Коли я якось запитав, за яку футбольну команду тато вболіває, він відповів, що за «Pipidówka United» і що постійно стежить за їхніми успіхами. Лише через багато років я зрозумів, що «Піпідувка» – це польська жартівлива назва такого собі типового маленького містечка.

Був, до речі, один виняток з батькової байдужості до поп-культури. Він любив дивитися по телебаченні справжні

* Британський дитячий телевізійний серіал про пригоди однойменного лялькового персонажа-рукавички.